

СОВІСТЬ ТА СВОБОДА ВИБОРУ В БУТТІ ОСОБИСТОСТІ

Буття кожної людини є унікальним та неповторним. Існує народний вислів: «Життя прожити – не поле перейти». І унікальність життя полягає в тому, що життя людини – це своєрідний шлях, на якому є безліч перехресть та ситуацій вибору.

В філософській повісті «Перехрестя» В. Чепового та Г. Ясної [5] вдало показується на прикладі головного героя, що життя – це зміна доленосних перехресть, на яких людина робить свій вибір та які наслідки мають ці вибори на подальшу долю людини. В результаті вибору головного героя на життєвих перехрестях у минулому залишилися любов, дружба, а натомість з'явилися зрада, самотність. Авторам повісті вдалося описати на прикладі життя головного героя його доленосні перехрестя, розуміння героєм їх наслідків та показати як могло би скластися життя героя при здійсненні інших виборів на цих перехрестях життя.

Важливою складовою буття людини є міжособистісні ситуації, в яких людина час від часу опиняється та в яких вона може реалізувати свободу вибору щодо вектору їх вирішення. Людина наділена здатністю відчувати «як треба», відчувати вірність вибору. І таким внутрішнім індикатором в ситуації вибору, в оцінці власних вчинків у людини є совість.

В науковій літературі поширеними є розгляд совісті як феномену індивідуальної свідомості. Як відомо, етимологія поняття «совість» пов'язана у слов'янських та багатьох європейських мовах зі значенням «спільне знання», «свідомість» [1, с. 591]. Отже совість – це своєрідний контакт людини з «вістю» (знанням про добро, про те як треба вчиняти з позиції добра та про те як не треба). Совість – це соціально обумовлений феномен, бо під «спільним знанням» маються на увазі моральні знання, які прийняті у суспільстві.

В міркуваннях філософів щодо ролі совісті в бутті людини здавна відзначаються як негативні, так й позитивні аспекти. Коли про совість говорять в негативному аспекті, то акцент робиться, перш за все, на стані переживань особистості, пов'язаних із совістю (наприклад, «муки» совісті). В цьому сенсі совість тлумачиться як негативний моральний феномен: як якийсь «тягар» душі, джерело страждань людини. Негативний характер совісті обумовлений ситуацією вибору вчинків, які були здійснені людиною не по совісті. Певна ситуація вже відбулася (наприклад, багато років тому) і внутрішня відповідь щодо того як потрібно було вчинити є, вона людиною усвідомлена, але досі присутнє

переживання тієї ситуації («угризіння» совісті), бо оцінка цього вчинку залишилася не схвальною з боку самої людини, її совістю і з'явилося відчуття провини. Так в повісті «Перехрестя» головний герой, зіткнувшись з невиліковною хворобою та відчуючи, що він на межі між життям та смертю, згадує, аналізує й осмислює перехрестя власного життя та розуміє, що він завжди «трошив, тиснув, ламав, зраджував і відкидав...» [5, с. 97]. «Дивись, дивися, – прорвався внутрішній голос, – ось вони, твої перехрестя...» [там само, с. 97]. І далі: «Згадай, скільки разів ти не хотів його чути! <... > Скільки ще втрат буде спливати з минулого внаслідок його грубих помилок на Перехрестях? Скільки ще людей – близьких та випадкових – він зачепив мимоходом? А як? Про це знає лише його Янгол-Охоронець та Совість...» [5, с. 183, с. 196].

Якщо поглянути на феномен совісті з іншого боку, а саме в позитивному значенні цього морального феномену, то совість як внутрішній голос людини може бути розглянута в якості своєрідного внутрішнього «помічника» людини, «орієнтиру» в її існуванні. Совість в ситуації вибору може дати своєрідний сигнал щодо того, що людиною планується бути здійснено, як несхвальне для можливості змінити вчинок та жити по совісті. Отже, совість в позитивному сенсі – це важливий орієнтир для людини як жити у злагоді з собою, як зберігати стан душевного спокою, як жити усвідомлено, з відчуттям внутрішньої схвальності власних здійснених вчинків та таким чином реалізовувати особливе за якістю існування. Усвідомлення власного існування та слідування голосу совісті здатне привносити в буття людини особливу його якість. Стосовно якості існування, то це питання справжнього та несправжнього існування.

Осмислення справжнього та несправжнього існування людини, а також «екзистенційно-онтологічні засади совісті» представлені М. Гайдеггером в роботі «Буття та час» [4]. За М. Гайдеггером совість проявляє себе у «способі присутності бути» [там само, с. 302-339]. Філософ розглядає «закликаючий характер совісті» і «совість як заклик турботи». Закликаючий характер совісті розуміється як те, що совість завжди утримує людину в ситуації вибору: «...заклик, в якості якого ми характеризуємо совість, є закликання людино-самості в її самості; як це закликання він закликає самість до її здатності бути...» [4, с. 308]. Заклик, за М. Гайдеггером, – це спонукання до буття людини стати справжнім. «У цьому феномені, однак, лежить те шукане екзистентне обрання вибору бути самим собою, яке ми, відповідно до його екзистенційної структури, називаємо рішучістю» [там само, с. 305].

М. Гайдеггер пише, що «совість виявляє себе як заклик турботи» [4, с. 140]. Заклик пробуджує слухання. Почути заклик та прислухатися до нього – це є завданням для людини. «Розуміння виклику розкривається

як воля мати совість» [там само, с. 305]. На думку М. Гайдеггера: «Повне сумлінне переживання дає осмислити себе лише з розуміння поклику і разом із ним. Якщо закликаючий та покликаний завжди разом є суть своя присутність, то у всякому прослуханні заклику, у всякій недочутності лежить певний буттєвий спосіб присутності [4, с. 314].

Отже, проявом совісті згідно М. Гайдеггера служить так званий «голос», який спонукає людину до здійснення певних вчинків. «Голос» совісті М. Гайдеггер називає «закликом», який йде від самої людини і «дає їй щось зрозуміти» [4, с. 306]. Совість як «голос» включає досвід можливості того, що ситуація може розвиватися тим чи іншим чином. Совість завжди говорить з приводу певного вчинку, який вже було здійснено чи який лише намічений і дає зрозуміти, якщо людина винна.

Тому, щоб не стати винною людина має можливість робити вчинки, які є правильними з погляду її совісті, тобто має чинити «по совісті». Совість, таким чином, виступає як внутрішній регулятор поведінки людини, що спонукає її чинити як слід. Вчинки людини знаходяться під контролем совісті, яка містить сукупність знань про ті форми поведінки та ті вчинки, які вважаються правильними з точки зору самої особистості, оскільки вчиняються відповідно до заклику совісті.

Згідно М. Гайдеггеру, який аналізує повсякденність, несправжнє існування (das Man) – це знеособлене існування, це здійснення можливості втратити себе у світі, зануритися в нього і ототожнити себе з ним, жити «як усі». Людина, яка так живе, не приймає осмислених рішень і не несе ні за що відповідальності. В цьому існуванні має місце страх людини вчинити на власний розсуд, як підказує їй совість, бо розум може обґрунтувати чому треба зробити не по совісті, а так, як буде краще для інших, для соціуму тощо. І це буде призводити до розчинення існування людини в світі повсякденності. Людина відмовляється від своєї свободи і перестає бути самою собою, стає «як усі».

Вирватися зі світу несправжнього існування можна завдяки совісті, яка закликає людину до власної здатності бути собою справжнім. Справжнє існування людини – це усвідомлене існування, це спосіб буття, коли людина перебуває на контакті із собою, із власною совістю, що обумовлює усвідомлений людиною вибір «як вчиняти», спираючись на внутрішнє відчуття того що є «добром», що є вірним в конкретній ситуації. Таке існування надає людині відчуття внутрішнього спокою, внутрішньої гармонії, бо в ньому є співпадіння між тим, що людина відчуває, що вона думає, що вона говорить та як вона вчиняє.

Робити як підказує совість – це і є реалізовувати справжнє існування, усвідомлювати, схвально оцінювати власні дії та їх наслідки. А несправжнє існування – це життя «на автоматі», «життя за течією», в якому немає місця контакту з собою, з власною совістю. Іноді людина

може стосовно конкретної ситуації думати одне, а говорити та вчиняти – зовсім інше. Бути освіченою й вихованою людиною – це ще не означає, що людина реалізує справжнє існування, бо в цьому існуванні можливо бракує усвідомлених вчинків на контакті із совістю; вчинків, «авторство» яких належить саме цій людині, а не нав'язано зовні обставинами та інтересами світу повсякденності.

Ми розділяємо думку, що «тільки автентична особистість має сутнісні характеристики самості», що «бути «я» – означає досягнути рішучості, автономії, індивідуальності, відповідальності, лояльності та зберегти прихильність своїм автентичним проектам, залишитися вірним собі до кінця» [2, с. 120]. Близька ідея простежується у повісті «Перехрестя» стосовно значення життєвих виборів, де головному герою пояснюється: «Твій єдиний обов'язок в цьому житті – бути вірним самому собі, а не будь-кому» [5, с. 143]. Отже, відповідальність людини перед собою за власні вчинки має онтологічний вимір, вона є основою для справжнього, автентичного буття людини.

Совість пов'язана з особистісним вибором, людина може бути «як усі», вчиняти як вчиняє більшість, а може у вирішенні власної ситуації бути собою, проявити свою сутність. Тобто в основі совісті лежить завжди вибір – моральний вибір. «Тільки совість може узгодити «вічний», загальний моральний закон із конкретною ситуацією конкретної людини. Життя по совісті – це завжди абсолютно індивідуально-особисте життя відповідно до абсолютно конкретної ситуації, з усім тим, що може визначати наше унікальне та неповторне буття. Совість завжди враховує конкретність мого особистого буття» [3, с. 98].

Чути совість, приймати рішення та вчиняти по совісті, залишатися вірним собі – це все є реалізацією усвідомленого вибору людини, який визначає важливу якість її присутності у бутті – його справжність. І в цьому існуванні реалізується свобода вибору людини як вибір бути собою, а також відповідальність перед собою за вірність собі.

Совість як голос, як «заклик» лише спонукає особистість до реалізації вірного за відчуттям вчинку. Вчинок по совісті – це вчинок, правильність якого вимірюється самою людиною відповідно до внутрішнього відчуття, яке відчувається як істинне.

Совість – це моральний феномен, який розкривається на екзистенційному рівні буття людини, тобто совість в цьому аспекті – це самовираження сутності людини. Дослухання голосу совісті дає можливість людині проявитися у бутті, проявити власну самість, а вчинок по совісті дозволяє людині відчути особливий душевний стан. Совість сприяє єдності існування та сутності, бо бути у злагоді з власною совістю – це дає можливість людині здійснити себе, проявити власну

сутність. В. Франкл зазначає, що совість дає людині свободу, яка є необхідною, щоб піднятися на найвищий рівень духовності [там само, с. 93-129].

Совість рухає людину завжди у напрямку добра та сприяє розкриттю її самості. Розмірковуючи про совість, В. Франкл пише, що «мова йде про щось абсолютно індивідуальне, про індивідуальне зобов'язання, яке не охоплюється жодним загальним «моральним законом» [3, с. 98].

Таким чином, питання вибору є одним із вічних та важливим в житті кожної людини. Вибором пронизані усі вчинки людини. Свобода не була би свободою, якби людина не мала можливості обирати серед варіантів: вчиняти по совісті чи не по совісті. Свобода вибору людини полягає в тому, що завжди є вибір: робити як говорить совість чи не робити й обрати інший/хибний шлях, не слухати совість або почути й відгукнутися на її заклик. Людина має свободу вибору і кожен вибір людини завжди має наслідки, впливаючи на якість її існування.

Совість перебуває у тісному зв'язку з такими категоріями як свобода та відповідальність. Відповідальність лежить в основі совісті. Людина несе відповідальність перед собою, перед власною совістю за вибір, за проявленість чи не проявленість самості. Підставою свободи з боку екзистенційного підходу є те, що людина відповідальна за все, що робить в житті. Проживаючи життя, людина постійно бере відповідальність, вирішує ким стати в кожний наступний момент часу. Реалізація вибору досягається людиною завдяки внутрішній свободі, для якої людині треба бути готовою задля автентичності власного буття.

Література

1. Єфименко В. Совість // Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. – К. : Абрис (Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень). Г. С. Сковороди; редкол.: В.І. Шинкарук. 2002. 742 с. – С. 591-592.
2. М'ясникова Н. О. Відповідальність як основний елемент автентичного життя людини / Н. О. М'ясникова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. - 2013. - Вип. 6(3). – С. 119-124. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6\(3\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6(3)_28).
3. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. — М.: Прогресс, 1990. — 368с.
4. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Бибихина. — Харьков: «Фолио», 2003. — 503 с.

Тетяна Разводова (Харків)

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЗУМІННЯ СОВІСТІ: ВІД ЕТИКИ Б. СПІНОЗИ ДО «ТІЛА БЕЗ ОРГАНІВ» Ж. ДЕЛЬОЗА

Актуальність. Совість є однією з актуальних тем життя людини. Совість – основа морального буття людини. Як етична категорія совість характеризує здатність на основі сформованих моральних обов'язків здійснювати моральний самоконтроль та самооцінку. Отже, совість виступає як внутрішній контрольний механізм свідомості. Глибинний зміст поняття «совість» означає спільне бачення, можливість подивитись на свої вчинки очима інших людей або з позиції найвищих моральних імперативів.

Мета. Дослідити підґрунтя трансформації розуміння совісті від етики Б. Спінози до «тіла без органів» Ж. Дельоза. Проаналізувати та показати складність розуміння совісті у житті людини.

Мода є соціальним феноменом. Головне призначення модних речей – задовольняти естетичні потреби і сигналізувати (свідчити) про соціальний статус їх власника. До кінця XIX століття індустрія моди була відсутня, хоча сама мода відома з античних часів. Мода є механізмом соціальної регуляції.

Німецький філософ Г. Гегель писав: «...розумність моди варто вбачати в тому, що вона реалізує право знову й знову змінювати мінливе й тимчасове» [1]. У феномені моди особистість виявляє себе у двох планах: мода виявляє відношення людини до суспільства, до навколишнього світу і разом з тим відношення до самого себе. З одного боку, людина хоче зберегти і виявити свою індивідуальність, з іншого боку – прагне бути схожою на інших членів суспільства. Сховане бажання підкоритися моді бореться із прагненням бути незалежним від неї, не наслідувати іншим, а відрізнятись від них.

Основними рушійними силами, якими мода може впливати на поведінку людей є деякі її механізми, а саме: спрощення і стереотипізація.

Спрощення відбувається за рахунок подання інформації про ті чи інші віяння моди, в будь-якій галузі життя, лише обмежено, під певним, потрібним кутом. Цим досягається те, що люди розуміють ситуацію